

Дмитрий Лихачов

Размисли върху романа на
Борис Пастернак „Доктор
Живаго“

Чета този роман и не преставам да се учудвам. Да беше написан в някаква свръхнова форма, би бил по-понятен. Но романът на Пастернак, неговата форма, неговият език ни изглеждат традиционни, утвърдени, верни на руската класическа проза от XIX век. Близостта на „Доктор Живаго“ в някои от елементите му до класическата форма на романа ни кара постоянно да се връщаме към привичните романни схеми, да търсим в творбата това, което отсъствава от нея, а което присъствава, да тълкуваме традиционно: да търсим директната оценка на събитията, конкретното прозаично, а не поетичното отношение към действителността, зад описанията на тегобите да виждаме порицание – порицание на онова, което ги е предизвикало.

А всъщност „Доктор Живаго“ дори не е роман.

Пред нас е своеобразната автобиография на самия Пастернак – автобиография, в която най-неочаквано липсват каквито и да било външни факти, съвпадащи с реалния живот на автора. Централният образ в романа, доктор Юрий Андреевич Живаго, възприеман в рамките на привичните ни изисквания, изглежда безцветен и неизразителен, а стихотворенията му, приложени към произведението – неоправдана добавка, която като че ли е ни в клин, ни в ръкав и стои изкуствено. И все пак се усеща, че авторът (Пастернак) пише за себе си, но като за друго, и си измисля живот, в който би могъл да се представи на читателя, максимално разкривайки вътрешния си свят. Реалната биография на Пастернак не му дава възможност да изрази откровено цялата тежест на положението му между двата лагера по време на революцията – така както превъзходно го е показал в сцената на битката между партизаните и белите, навремето публикувана в съветския печат („Новый мир“, бр. 11/1958 г.). Все пак той, тоест героят на творбата доктор Живаго, като лекар е юридически неутрално лице, но въпреки всичко е въвлечен в сражението на страната на червените. Той ранява и дори, струва му се, убива един от юношите гимназисти, а след това намира и у него, и у убития партизанин един и същи псалм 90, носен като талисман – смятало се е, че той може да предпазва от гибел.

Защо все пак е прибягнал до „друг“ човек, за да се самоизрази и да представи измислените обстоятелства, в каквито лично той не е попадал? Ако беше писал за себе си и от свое име – нима нямаше пак да бъде „друг“? Нима Жан-Жак Русо в своите „Изповеди“ – произведение, написано с върховна откровеност – е същият реален Русо? Нима не е подменил себе си с един измислен (неволно измислен) герой при цялата правдивост на разказаните факти? Русо тук се закрива с истинските факти,

които при него стават като измислени, защото мащабите са променени, нарушено е съотношението между основно и незначително, мимолетно, чисто лично и съвсем повърхностно, което писателят в изблик на откровеност превръща в най-значително и с което изцяло или наполовина прикрива истинския си душевен и духовен живот.

Най-висока точност на самоизразяването е присъща на лирическата поезия. Лирическият герой, измислен и дистанциран, фактически е най-автентичното себеразкриване на поета. Поетът пише едновременно за себе си и не за себе си. Той може да създаде за лирическия си герой измислена среда, да му припише различна от своята възраст, той може и да го дари с неизпитвани лично от него чувства, но и тогава пак ще бъде самият той чрез някого другото. Погрешно е схващането на онези, които не признават понятието „лирически герой“, че поетът винаги има предвид само себе си, щом пише от първо лице. Да, поетът пише и за себе си, но разкрива духовното си, поетично „аз“ понякога извън реалните събития и обстоятелства на своя собствен живот. По същия начин поетът може да пише и в трето лице, но пак за себе си. Човек притежава удивителна способност за превъплъщение, но това е същевременно и способност да въплъти в другото собствените си мисли и чувства, собственото си отношение към околния свят. Поразително е, че читателят на лирика много често възприема чрез нея и самия себе си, в една или друга степен се отъждествява с лирическия герой. Това би било невъзможно, ако поетът пишеше документално за себе си и претендираше за фактографичност на всичко изречено.

Юрий Андреевич Живаго е именно този лирически герой на Пастернак, който и в прозата си остава лирик.

Правилността на схващането ми за романа „Доктор Живаго“ като за лирическа изповед на самия Борис Пастернак се потвърждава от факта, че Живаго е поет, както и Пастернак, и стиховете му са дадени в романа. Това не е случайно. Стиховете на Живаго са стихове на Пастернак. И те са написани от едно лице – имат един автор и един лирически герой.

Много страници в романа и особено посветените на поетичното творчество са строго автобиографични. Ето как Пастернак описва поетическото творчество на Живаго – и в това описание се проявява най-важната черта в литературната дейност на самия Пастернак.

„След две-три лесни строфи и няколко сравнения, които изненадаха и самия него, работата го завладя и той усети близостта на онова, което се нарича вдъхновение. Съотношението на силите, които ръководят

творчеството, сякаш изведнъж се преобръща. На първо място вече не е човекът с неговото душевно състояние, което той се опитва да изрази, а езикът, с който ще го изрази. Езикът, родина и съкровищница на красотата и смисъла, започва сам да мисли и да говори вместо човека и става музика – не като външно слухово звучене, а като устремност и мощ на вътрешното си течение. Тогава подобно на речната грамада, която със самото си движение оглажда придънните камъни и върти воденичните колела, лещата се реч сама, по силата на собствените си закони, създава път мимоходом ритъма и римата, и хиляди други форми и структури, още по-важни, но досега неразпознати, неовладени, неназовани.

В такива минути Юрий Андреевич чувствуваше, че не той върши най-важното, а нещото извън него, нещото, което е над него и го управлява, а именно състоянието на световната мисъл и поезия и онова, което ѝ е предназначено за бъдещето, следващата поредна стъпка, която ѝ предстои да направи в историческото си развитие. И той се чувствуваше само като повод и опорна точка за нейното задвижване.

Освобождаваше се от упреците към себе си, от недоволството от себе си, временно се избавяше от усещането за собственото си нищожество. Той се оглеждаше и озърташе наоколо.“

И по-нататък Пастернак пише как Живаго възприема света, слял се за него в една „равностойна, минаваща през сърцето му вълна“, която „го караше да ликува и да плаче от усещането за тържествуваша чистота на съществуването“. И това ликуване е толкова по-значително в романа, защото чистото съществуване веднага се слива за него с „утробно-скимтящия вой“ на вълците отвън.

Твърде важно е, че между поетичната образност на авторския език и поетичната образност на думите и мислите на главния герой в романа също няма различия. Автор, и герой – това е един и същи човек, с едни и същи разсъждения, с еднакво течение на мисълта и отношение към света. Живаго е изразител на съкровения Пастернак – това е очевидно. Навремето във въстъпителната си статия към лирическата му проза, а по-дир туй и към двутомника (поезия и проза) бях писал, че образът у Пастернак понякога надмогва реалността, допринесла за раждането му, става по-плътен, значителен, енергичен и получава свое собствено развитие, автономно вътрешно движение – напълно в духа на хусерлианския феноменологизъм на Марбургската школа в Германия, където Пастернак учи философия в годините преди Първата световна война. Нима същото не важи и за най-значителната му творба – „Доктор Живаго“? Образът на Живаго – еманация на самия Пастернак – става нещо повече

от автора: той се саморазвива, Юрий Живаго се превръща в представител на цялата руска интелигенция, която с цената на известни колебания и духовни лишения признава революцията. Живаго-Пастернак възприема света какъвто е, колкото и да е жесток в дадения момент...

И още нещо извънредно важно. Като разказва за себе си чрез друг човек, който е имал по-инаква жизнена съдба, Пастернак не се стреми да убеди читателя в: правилността на мислите си, колебанията си – Живаго е съвсем неутрален към читателя и неговите убеждения. Това не би било възможно, ако писателят говореше директно за самия себе си. Читателят би се почувствувал убеждаван, уговарян, молен да сподели чуждите възгледи – та това са възгледите на самия автор, на реалния човек!

А всъщност какво би могъл да сподели? У Живаго има повече колебания и съмнения, повече лирично и поетично отношение към събитията (настоявам за този израз: „поетично отношение“), отколкото ясни отговори и готови решения. И тези колебания не са слабост на Живаго, а негова интелектуална и морална сила. Той е безволев, ако волята означава способност да не се колебаеш и да вземаш еднозначни решения, но той притежава духовната непоколебимост да устоява на съблазните на еднозначните и необмислените решения.

Живаго е личност, сякаш създадена да възприема епохата, без ни най-малко да се меси в нея. Главната действаща сила в романа е революционната стихия. А главният герой доктор Живаго никак не ѝ влияе и не се опитва да ѝ влияе, не се меси в хода на събитията, той служи на тези, при които попада – на червените партизани, и веднъж по време на боя им с белите дори взема оръжието и против своята воля стреля срещу атакуващите момчета, които го възхищават с храбростта си.

Тоня, която го обича, най-ясно вижда неговото слабоволие. Тя му пише в прощалното си писмо: „...аз те обичам. Ах, как те обичам, ако можеше само да си представиш! Обичам всичко особено в теб, всичко хубаво и лошо, всичките ти обикновени черти, скъпи за мен-в необикновеното си съчетание, облагороденото от вътрешния заряд лице, което сигурно би изглеждало иначе некрасиво, таланта и ума, заели сякаш мястото на абсолютно липсващата воля.“

Волята в известна степен е убежище от света. Щом не вземаш еднозначни решения, значи не можеш да имаш еднозначен поглед върху самия себе си, не можеш да имаш откровена автобиография, а ти трябва подставен герой, в чиито уста да вложиш всичко необходимо и в когото читателят да повярва повече, отколкото в автора, особено щом у него няма никаква принуда и вместо „укритието на волята“ той е дарен с

„откритостта на безволието“.

И тук е разликата между автора и неговия герой. Самият Пастернак, естествено, съвсем не е безволев, защото творчеството изисква грамадни усилия на волята. Това е огромна намеса в живота – да създадеш образа на епохата. Може би и самият доктор Живаго не е безхарактерен във всеки един смисъл, а само в този – в усещането си за грамадността на събитията, които не зависят от неговата воля и които го носят и отвяват навред.

Образът на Юрий Живаго, който е сякаш пронизан от цялата околна природа, който дълбоко и благодарно реагира на всичко (та той е интелегент!), е извънредно важен, защото чрез него, чрез отношението му към всичко наоколо, е предадено в романа отношението на самия автор към действителността.

„Юрий Андреевич от дете обичаше вечерната гора, пронизана от проблясъците на залеза. В такива минути стълбове светлина сякаш минаваха и през него. Като дар на живия дух изпълваше гърдите му този поток, пронизваше цялото му същество и двукрил излизаше иззад раменете му.“

Събитията на Октомврийската революция, както ще видим, също нахлуват в него като самата природа.

За Пастернак природата е живо чудо, отношението му към природата е мерило за отношението към Русия – и неговото, и на неговия герой.

Какво е Русия за Живаго? Русия – това е светът около него. Тя също е изтъкана от противоречия, изпълнена е с двойственост. Живаго я възприема с любов, която буди у него най-висше състрадание. Той се озовава самотен в Юрятин – и ето неговите твърде важни чувства-размисли (повече чувства, отколкото размисли): „Ето пролетна вечер навън. Въздухът цял е разчертан от звуци. Гласовете на заигралите се деца са разпилени на различни далечини, сякаш за да потвърдят, че цялото пространство е живо. И това пространство е Русия, неповторимата му, славна през моря и планини, прочута родителка, мъченица, твърдоглава, смахната, лудетина, боготворена, с вечните ѝ величествени и гибелни прищевки, които никога не могат да се предвидят! О, как сладостно е съществуването! Как е сладостно да живееш на този свят и да обичаш живота! О, как винаги ти се ще да благодариш на самия живот, на самото съществуване, да им изкажеш благодарността си в лицето!“ Дали думите са на Пастернак, дали са на Живаго? Те се сливат с образа на Живаго и звучат като обобщение на всичките му лутания между двата

лагера. Равносметката на тези лутания и заблуждения (слабоволни и неволни) е любовта му към Русия, любовта към живота, пречистващото съзнание за неизбежността на всичко, което се извършва.

Дали Пастернак се замисля върху историческите събития, на които е свидетел и хронист в романа: какво означават те, от какво са предизвикани. Мисля, че просто ги вижда като независими природни явления. Чувствува ги, чува ги, но не ги осмисля логически, не желае да ги осмисли, той възприема света като природна даденост. Както никоой никога не си е поставял за цел да оценява от етична гледна точка природните явления – дъжда, бурята, виелицата, пролетната гора, – както никоой никога не си е поставял за цел да обърне по своему тези явления, да ни предпази от тях с личните си усилия. Във всеки случай без помощта на сила и техника не можем да се намесим в живота на природата, както и не можем просто да застанем на страната на някаква „контраприрода“. Но историческите събития винаги традиционно са изисквали оценка.

В това отношение е много важно разсъждението му за съзнанието: „... какво е съзнанието? Да го разгледаме. Ако се мъчиш съзнателно да запиш – безсънието ти е гарантирано, ако съзнателно се опитваш да усетиш дейността на храносмилането си – ето ти сигурно възпаление на стомаха. Съзнанието е мъчение, самоотрова за субекта, който го изпробва върху себе си, то е светлина, която е обърната навън, то осветява пътя ни, за да не се препъваме. Съзнанието е като запалените светлини на локомотива. Обърнете ги навътре – и катастрофата е неминуема.“

Във всеки случай Пастернак чрез Лара (това е вторият герой, лишен от характерност, затова също близък до автора) изказва неприязън към голите обяснения: „Не обичам съчиненията, изцяло посветени на философията. Според мен философията трябва да бъде скъперническа подправка за изкуството и живота. Да се занимаваш само с нея, е така неестествено, все едно да ядеш само хрян.“

В романа си Пастернак следва точно това правило: той не обяснява, а показва, и обясненията на Живаго-Пастернак за събитията са наистина само „подправка“. Общо взето, авторът приема живота и историята такива, каквито са.

За да се разбере това негово отношение към събитията, трябва да се цитира още едно място от романа. Действието се развива по време на победата на Октомврийската революция в Москва. Когато революцията побеждава, докторът купува от едно вестникарче извънредното издание, в което е публикувано „правителствено съобщение от Петербург за учредяването на Съвета на народните комисари, за установяването на

съветска власт в Русия с диктатура на пролетариата“. И ето Юрий Живаго се прибира вкъщи и клекнал пред печичката, казва на тъст си, протягайки му вестника: „Видяхте ли го? Ето. Четете.“ И все така клекнал, побутва, дървата в печката и си говори сам:

„Каква блестяща хирургия! (Да не забравяме, че е хирург, и това професионално одобрение от неговата уста е висша похвала! – Д.Л.) Ей тъй изведнъж артистично да изрежеш старите гнойни язви! Простичка, без никакво усукване присъда над вековната несправедливост, свикнала да ѝ се кланят и да ѝ свалят шапка.

В това така безстрашно доведено докрай дело има нещо национално близко, открай време познато. Нещо от безусловната светозарност на Пушкин, от Толстоевата категорична вярност на фактите... Кое всъщност е гениалното? Ако някой има за задача да създаде нов свят, да започне ново летоброене, той непременно ще поиска първо да му се разчисти съответното място. Той би изчакал да свършат старите векове, преди да пристъпи към изграждане на новите, той би имал нужда да започне от кръгла дата, от нов ред, от чиста страница.

А сега – хоп, заповядайте. Това небивало, това чудо на историята, това откровение се бухва право във въртопа на продължаващото всекидневие, без капка внимание към неговия ход. То започва от средата, вместо от началото, без предварително обсъдени срокове, в първия случаен делник, право в разгара на пътуващите из града трамваи. Това е най-гениалното. Така неуместно и несвоевременно може да бъде само великото.“

Това място в романа е може би най-важното за отношението на Пастернак към революционните събития. Първо, изказването принадлежи на Юрий Живаго, което ще рече, както вече видяхме, че е изказване и на самия Пастернак. Второ, то е посветено конкретно на току-що избухналите и още продължаващи събития на Октомврийската революция. И, трето, обяснява отношението на напредничавата интелигенция към революцията: „...откровението се бухва право във въртопа на продължаващото ежедневие...“

Революцията – това е именно откровение (което „се бухва“, което е реалност) и като всеки факт тя не подлежи на обичайните оценки от гледна точка на моментните човешки интереси. Революцията не може да се избегне. Събитията ѝ не търпят намеса. Тоест намесата е възможна, но ходът на историята е неотвратим. Тяхната неизбежност и неотвратимост сякаш парализират волята на всеки човек, въвлечен в тях. И в този случай откровено безволевият човек, който обаче притежава ум и

деликатна чувствителност, е най-яркият герой на тази творба. Той вижда, възприема, дори участва в революционните събития, но участва само като песъчинка, подета от бурята, вихрушката, виелицата. И никак не е случайно, че у Пастернак, както у Блок в „Дванадесетте“, основен образ-символ на революционната стихия е снежната буря. Не просто вятърът и вихрушката, а именно бурята с нейните безчет снежинки и пронизващия студ на междузвездните пространства!

Неутралността на Юрий Живаго в Гражданската война е декларирана в професията му: той е военен лекар – тоест официално неутрално лице според международните конвенции.

Диаметралната му противоположност в романа е жестокият Антипов-Стрелников, който активно участва в революцията на страната на червените. Стрелников е олицетворение на волята, олицетворение на стремежа към активни действия. Неговият брониран влак се носи с най-голямата възможна скорост и безпощадно смазва всякаква съпротива срещу революцията. Но и той е безсилен да ускори или да забави тържеството на събитията. В този смисъл и Стрелников е слабо душен като Живаго. Двата герои обаче са не само противопоставени, но и съпоставени, те, както е казано в романа, са вписани „редом във страницата черна на съдбата“ (думи от „Ромео и Жулиета“ на Шекспир – най-великият драматург-историк). И това, че и двамата са свързани с Лара, също никак не е случайно.

А какво представлява самата Лара, която е между тях и еднакво ги обича? В руския класически роман има няколко женски образа, които като че ли символизират Русия. Тези символи са повече или по-малко пълни или поточно непълни, но алюзията за връзката на женския образ с образа на Русия все пак съществува, тя сякаш просветва през повествованието, през самия образ у различните автори. Татяна Ларинау Пушкин, бабата в „Пропаст“ на Гончаров, бих казал дори – Катерина в „Буря“ на Островски, майката в едноименния роман на Горки (макар че, откровено казано, този образ не ми е много симпатичен със своята назидателност). Лара – това е също Русия, самият живот. Тя временно изчезва от съдбата на Живаго, за да се появи отново след неговата смърт – и да благослови тялото му.

В представата си за хода на историята Пастернак е най-близо до Толстой. Не ги съизмервам – само сравнявам тяхната историософия. Представите на Толстой в историческите му отстъпления са по-откровени, у Пастернак много неща в романа са забулени от лирическият патос. Но мисля, че в художественото възпроизвеждане на събитията всеки от

тях има своя логика на историческия мироглед. Ако Толстой нямаше свои възгледи за историята, ако изповядваше представата за историческите лица като главни движещи сили на историята, той нямаше да създаде народна епопея. Романът щеше да се превърне в трагедия на лицата, Кутузов лесно щеше да избледнее в сянката на Наполеон и народът, нацията щяха да се окажат забутани някъде най-долу в събитията. Пастернак го е разбрал.

Тук отново ще си позволя цитат от романа:

„Покрай плача си по Лара (доктор Живаго – ДЛ.) продължаваше да доизчиства писанията си от различни периоди за какво ли не, за природата, за всекидневието. Както винаги по-рано, връхлитаха го много мисли за личния живот и за живота на обществото – едновременно с тази му дейност и покрай нея.

Отново си мислеше, че историята, онова, което се нарича ход на историята, за него е съвсем различно от общоприетото, той я вижда като живота в растителното царство. През зимата голите ветки в гората са тънки и жалки под снега като власинките на старческа брадавица. През пролетта гората се преобразява за броени дни, вдига се до облаците, можеш да се загубиш, да се скриеш в листака ѝ. Тази метаморфоза се постига чрез движение, което по устремност превъзхожда движенията на животните, защото животното не расте с такава скорост, както растението, и при него това движение няма как да се наблюдава. Гората не се премества, не можем да я издебнем, да я пипнем, че си е сменила мястото. Винаги я заваряваме неподвижна. В същата неподвижност заваряваме вечно растящия, вечно променящия се, непроследим в измененията си живот на обществото, на историята.

Толстой не довежда докрай мисълта си, когато отрича ролята на инициатори, отнесена към Наполеон, управниците, пълководците. Той мисли същото, но не го изказва ясно докрай. Историята не се прави от никого, тя не се вижда, както не може да се види растежът на тревата. Войни, революции, царе, робеспьеровци – всичко това са органичните ѝ подбудители, нейната закваска. Революциите се правят от дейни хора, едностранчиви фанатици, гении на самоограничението. Те за няколко часа или дни преобръщат старите порядки. Превратите продължават седмици, ако ще и години, но после с десетилетия, с векове хората се прекланят като пред светиня пред духа на ограничение, довел до преврата.“

Моля читателите да ме извинят за дългия цитат, но той е твърде важен не само за навлизане в историческите възгледи на Пастернак, но и

за разбиране на отношението му към революцията, към нейните събития като към някаква абсолютна даденост, чиято правомерна поява не подлежи на обсъждане.

Пред нас е философията на историята, която помага не само да се осмислят събитията (без да се оценяват), но и да се изгради живата материя на романа – роман-епопея, роман – лирическо стихотворение, което показва всичко наоколо през призмата на висшата интелектуалност.

Действителността тук не е просто отразена, а е пречупена през личните винаги изострени сетива... Такива са и „историческите поеми“ на Пастернак: „Деветстотин и пета година“ и „Лейтенант Шмит“.

Борис Пастернак винаги е бил далече от стерилността в поезията. Далеч е от нея и в отразяването на историята. Революционните събития се изправят пред него в цялата си неподправена сложност. Те не се вметват в голите хрестоматийни схеми на приетите описания, чиито автори понякога са хора, невиджали и непреживели самите събития. Противоречията може би са в емоционалното им възприемане, защото Пастернак не тълкува събитията.

За „Животът – мой брат“ поетът пише: „... стана ми все едно как се нарича силата, родила тази книга, защото тя беше безкрайно по-голяма от мен и от поетическите концепции, които ме заобикаляха.“ Същото би могъл да повтори и за романа „Доктор Живаго“. Това е свидетелство за изключителната му скромност и за съзнателната позиция на битоописател на събитията.

КРАЙ

© 1988 Дмитрий Лихачов
© 1990 София Бранц, превод от руски

Дмитрий Лихачёв
Размышления над романом Б. Л. Пастернака „Доктор Живаго“, 1988

Послеслов към българското издание на романа на Борис Пастернак „Доктор Живаго“

Академик Дмитрий Сергеевич Лихачёв
Размышления над романом Б. Л. Пастернака „Доктор Живаго“
Новый мир. М., 1988. № 1. С. 5–22.

Сканиране: sir_Ivanhoe, юни 2008
Разпознаване и последна редакция: NomaD, юни 2008 г.

Публикация

Борис Пастернак. Доктор Живаго
Интерпринт, 1990
Превод от руски: София Бранц
Превод на стиховете: Кирил Кадийски

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://purl.org/NET/mylib/text/8275>]